

MARIN ZANINOVIĆ

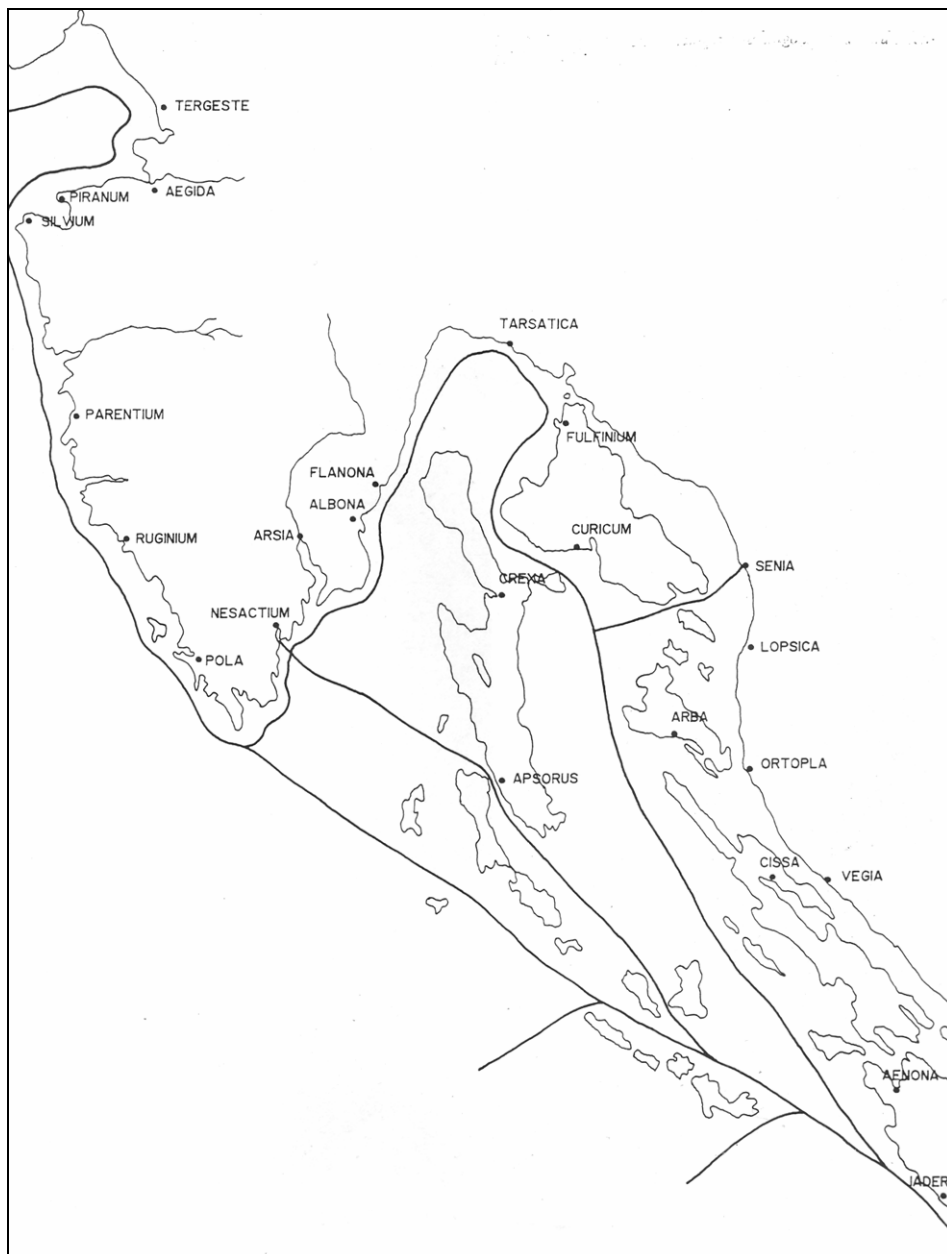
APSORUS I CREXA NA JADRANSKOM PUTU

Marin Zaninović
Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu
HR 10000 Zagreb

UDK: 94(497.5)".../05"
656.61(497.5)".../05"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2005-12-08

Mitografske predaje o sjevernojadranskim otocima, koje ih dovode u vezu s jantarskom trgovinom, pa odatle i njihovo ime Elektride, su brojne. Tu su putovanja Argonauta, povratak Antenora i Diomeda nakon pada Troje, kao odrazi povijesnih zbivanja iz mikenskih i postmikenskih vremena i plovidbi duž naših obala, što ih suvremena arheologija postupno profilira. Luke Osora, Cresa i Budave imale su važnu ulogu na tome putu.

Sjeverni Jadran u cjelini, a u njemu posebno otoci Cres i Lošinj, mjesta su nekolicine mitografskih zbivanja, koja ih stavljaju u središte određenih migracijskih kretanja. To je najvjerojatnije, možemo odmah ustvrditi, mikensko i postmikensko razdoblje, kada različiti "narodi s mora" – od kojih su najpoznatiji oni spomenuti na hramu Ramzesa III. u Medinet Habu, ali i drugi manje poznati s kopna – silaze na obale Sredozemlja i sudjeluju u plovidbama po moru i rijekama ili putuju riječnim dolinama. Sve su to prometnice od pamtivijeka, kojima se kreću ljudi i njihova stada i drugi pokretni imetak.

Karta 1. Važniji pomorski putovi u sjevernom Jadranu tijekom antike

Ranija shvaćanja, da se u mitografskim tradicijama radi uglavnom o pjesničkim tvorevinama, bez oslonca u stvarnosti, suvremena kritika drukčije promatra i nastoji u ovim drevnim predajama pronaći zrnca povijesnih spoznaja. Danas je jasno da su i najslavniji Homerovi helenski spjevovi Ilijada i Odiseja, u mnogim aspektima, odraz nekih povijesnih zbivanja, pa su tako Ahijava iz hetitskih pločica iz Boghaz Köya istovjetni s Ahajcima iz Ilijade, kao što su to i ilirski Peonci, što ih Homer spominje kada dolaze Trojancima u pomoć, a imaju svoja povijesna središta oko rijeke Axios – Vardara (Hom., II. II 850: XXI 158).¹

I druge brojne obavijesti iz davne helenske starine nalazimo o ovim velebnim epovima, tako da je danas oblikovana i specifična tzv. "homerska arheologija". Već je početkom 20. stoljeća V. Bérard posvetio značajne studije Odiseji i njezinim mogućim lokacijama po Sredozemlju,² kao što je kapitalna i knjiga J. Bérarda o grčkoj kolonizaciji južne Italije i Sicilije u kojoj je auctor iskoristio sve mitografske podatke, tako brojne i kontradiktorne, ali primjereno raščlanjene i iskorištene za objašnjavanje brojnih davnih složenih procesa, seoba i preslojavanja naroda i raznih etničkih skupina u ovim prostorima i šire, što je veoma zanimljivo i za našu obalu i čitav Jadran.³ I drugi su brojni auctori posljednjih desetljeća posvećivali veliku pažnju ovim pitanjima, tako da se arheologija i mitologija danas uvelike potpomažu i nadopunjuju.

Treba spomenuti da su i naši stari pisci ovim pitanjima usmjeravali svoju pažnju. Tako već Toma Arhidakon Splicićanin u prvome poglavlju svoje znamenite *Kronike* bilježi kako je: "Morem ove provincije (sc. Dalmacije) prešao Trojanac Antenor, koji je pobjegavši od propasti svoga grada zametnuo mnoge bojeve s dalmatinskim narodom; konačno je stigao u područje Venetije. Napredujući obalama rijeke Pada sagradio je grad Patavij, koji se sada zove Padua, kako se čita u Vergilu".⁴ Toma spominje i legendu o Kadmu i Harmoniji, a Kadmov je grad Epitaur. Učeni humanist dominikanac Hvaranin Vicko Pribojević u duhu svoga vremena traga za dalekim tračkim i ilirskim predcima Hrvata i Slavena u svome čuvenom govoru "De origine succesibusque Slavorum", što ga je održao pred svojim sugrađanima, plemićima i pučanima 1525.⁵ Pisac naše prve kritičke povijesti, Ivan Lučić, u svom klasičnome djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*,

¹ H. BENGTON, 1969, 48; A. MAYER, 1952, 347-355.

² V. BERARD, 1924-25; V. BERARD, 1927-29.

³ J. BERARD, 1957 (talijanski prijevod iz 1963).

⁴ T. ARHIDAKON, 1960, 11.

⁵ V. PRIBOJEVIĆ, 1951, 57-66, 161-180.

Amstelodami 1666., također raščlanjava mitografske predaje kod antičkih pisaca, tako o podrijetlu Ilira kod Apijana, o putovanjima Argonauta kod Kalimaha, kojega navodi Strabon, o Apoloniju Rodskom i njegovoj Argonautike, o Antenoru koji prodire u ilirske zaljeve i najunutarnije kraljevstvo Liburna, gdje će prijeći izvor Timava. O Pelazgima koji su vladali ovim morem, kako piše Dionizije Halikarnaški. Lučić iscrpno donosi izvode iz ostalih poznatih autora, koji bilježe povijest i etnografiju antičkog Ilirika, kroz sedam prvih poglavlja svog znamenitog djela, s izvrsnim poznavanjem i prezentacijom problema u svome vremenu.⁶

U 19. stoljeću će, drugo zaslužno ime naše historiografije i arheologije, don Šime Ljubić napisati prvu raspravu ovakve vrste u našoj znanosti, zapaženu i još uvijek svježju i poticajnu pod naslovom: "Predaje jadranske – Historičko-kritička istraživanja o obstanku Diomeda ilirskoga", objavio ju je u časopisu *Književnik*, god. III, Zagreb 1866., 496-510. Ljubić je u ovoj svojoj pionirskoj raspravi iznenađujuće suvremen u svojim interpretacijama, anticipirajući shvaćanja suvremenih auktora koji pišu o tim problemima. On, uz korištenje svih ondašnjih djela i različitih izdanja odgovarajućih tekstova, opsežno raščlanjuje ovaj mit i, pored ostalog, zaključuje o slojevitosti ovih predaja u kojima vidi postojanje dvaju Diomeda od kojih je stariji Ilir, a mlađi Grk, koji pak prethodi Antenoru. O njemu je Ljubić pisao i u svojoj raspravi: "Staro-dalmatinsko penezoslovlje", *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku*, 2, 1852, 109-208, kao i u tekstu: "Nummografia dalmata", *Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen*, 11, 1853, 101-138, gdje je pisao i o Joniju, također anticipirajući novija promišljanja D. Rendića Miočevića.⁷

Grga Novak je prvi među našim povjesničarima i arheolozima pronašao materijalne dokaze pradavnih veza današnje hrvatske obale Jadrana sa svijetom Sredozemlja i posebno Egeja još u neolitiku, već početkom četvrtog tisućljeća pr. Kr. U svojoj kapitalnoj raspravi: "Stari Grci na Jadranskom moru", *Rad JAZU*, knj. 322, Zagreb 1961., osvrnuo se i na helenske mitografske tradicije o našem moru, o Kadmu i Harmoniji, o Argonautima, Apoloniju Rodskom, koji je prvi opjevao pohod Argonauta u Jadran i doveo ih tamo preko jednog dunavskog rukava, koji "da utječe u Jadransko more, a onda preko Pada na Rhonu i zatim u Tirensko more". Zatim, o Hilu, sinu Heraklovu, koji je odredio Hilima (Hilejcima) da se nastane na istočnoj obali Jadranskoga mora, kako je zabilježio Pseudo Skilak u svome "Periplu" (21,22). To su iz jednoga drugog vrela preuzeli povjesničar Timej iz

⁶ I. LUČIĆ, 1986, 71-83.

⁷ D. RENDIĆ MIOČEVIĆ, 1989, 13-34.

Tauromenija, a po njemu Pseudo Skimno (GGM, K. Müller, Parisiis, Didot, 1855, 405). Iste probleme raspravio je i u svome značajnome djelu *Prethistorijski Hvar – Grapčeva špilja*, Zagreb, 1955., 3-10. Iako nije u većoj mjeri raspravljao o mitografskim podacima, Novak je u svakom slučaju svojim arheološkim otkrićima prvi kod nas dokazao veze udaljenih obala Sredozemlja i Italije s našim krajevima, a po tome i povijesnu utemeljenost nekih mitografskih predaja.⁸

I naš veliki iliolog A. Mayer u svojim je radovima obrađivao i tražio najstarije tradicije i veze Ilira s drugim narodima,⁹ te njihove plovidbe po Jadranu.

M. Budimir je u svojim studijama promicao filološkim raščlambama najstarije tragove ilirskih kretanja i veza s drugim indoevropskim skupinama na Balkanskom poluotoku i šire.¹⁰

U svojoj studiji o Pseudo Skilakovu Periplu M. Suić je raščlanjujući tekstualne podatke i vrela ovoga važnog djela za poznavanje plovidbe našom obalom u 4. st. pr. Kr. zalazio i u starije predaje o ovim plovidbama, kao što je obradio i povezanost naše i italske obale u željezno doba.¹¹

P. Lisićar je u svome djelu *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skopje 1951., posvetio posebno poglavlje legendama i kultovima i pitanjima kronologije. Osvrće se na poznate priče o Argonautima, Hilu i hilejima i drugim tradicijama. Veoma je zanimljiv njegov prikaz legende o Eneji i Antenoru kao osnivačima kolonije na Korkiri Melaini. Isto tako je raščlanio podatke o Diomedu, Apsirtu i Faetontu na Eridanu. Ove su mitove najvjerojatnije proširili Grci iz dorske pentapole, pa to širenje treba datirati u 6. ili najkasnije 5. stoljeće pr. Kr.¹²

Treba istaknuti novije studije R. Katičića "Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina", *Godišnjak Akademije BiH*, CBI, VII/5, Sarajevo 1970., 71-131; "Antenor na Jadranu", *Godišnjak Akademije BiH*, CBI, XXVI/24, Sarajevo 1988., 5-23; "Diomed na Jadranu", *Godišnjak Akademije BiH*, CBI, XXVII/25, 1989., 39-78. Katičić se ne upušta u povijesne implikacije ovih podataka, te se ograničava, npr. na konstataciju za legendu o Antenoru da se "Može tek vrlo neodređeno reći da ju treba tražiti u najstarijoj egejsko-anatolijskoj plovidbi prema zapadu koja pada u kasnomikensko razdoblje." O Diomedu smatra da su vijesti o njegovu svršetku kaleidoskopski nemirne i

⁸ G. NOVAK, 1961, 149; 1955, 3-10.

⁹ A. MAYER, 1957, 1959.; A. STIPČEVIĆ, 1967, 161-166.

¹⁰ M. BUDIMIR, 1955, 121-185.

¹¹ M. SUIĆ, 1955, 121-185.

¹² P. LISIČAR, 1951, 84-93.

neuhvatljive, predočuju nam ipak najstariju povijest Jadrana do koje se može doprijeti na temelju sačuvanih zapisa.¹³

Nekih mitografskih tradicija dotiče se i M. Nikolanci u svojoj zapaženoj raspravi: "Otok Faros prije dolaska Parana", *Hvarski zbornik*, 1, Hvar 1973., 105-123, a vrijedne priloge staroj povijesti i plovidbi Jadranom dao je i u drugim svojim radovima iz ovoga područja.¹⁴

U inozemnoj literaturi postoji, naravno, opsežna bibliografija o ovim problemima. Međutim, o našim krajevima ne nalazimo u toj bibliografiji nekih naročitih tekstova. Spomenut ću neke starije i novije radove koji se dotiču naše obale. Na prvome je mjestu, još uvijek, rasprava što ju je napisao R. L. Beaumont, "Greek Influence in the Adriatic Sea before the Fourth Century B. C.", *The Journal of Hellenic Studies*, 61, 1936., 159-204. Ova je studija dobar pregled raspravljenog problema, naravno u nekim aspektima zastarjela. Kao i mnogi drugi strani auktori Beaumont, nažalost, uopće ne poznaje našu literaturu – ni stariju, a ni sebi suvremenu – iako je već u njegovo vrijeme bilo i te kako vrijednih radova koje je trebao uzeti u obzir, počevši od Ljubića, pa dalje do Bulića i Novaka. Nažalost, to je fenomen koji traje i u novije vrijeme, iako u manjoj mjeri negoli nekada. Ovisi o pojedincu i njegovu shvaćanju posla što ga obavlja, pa u tome smislu imamo vrsnih primjera poznavanja rada naših stručnjaka, ali i onih drugih korištenja rezultata bez navođenja izvora podataka. To je međutim trajni problem malog jezika i malog naroda, ali ne samo našega. Davno je već veliki belgijski bizantolog Henri Gregoire rekao: "Slavica non legentur", i to je u dobroj mjeri ostalo do naših dana. Na nama je da budemo uporni i da to ispravljamo.

Za mitografske predaje koristan je sadržaj četiriju apendiksa na kraju njegove studije, i to redom: Grčki kultovi na Jadranu, gdje je obradio Diomedov kult, kult Podalirija i Kalhanta, prema njemu, vezan uz Monte Gargano, zatim Kadma, Faetonta, Argonauta i Antenora. Drugi je apendiks o hipotetskim tradicijama, treći o jadranskom pothvatu Dionizija Sirakuškoga i posljednji, četvrti apendiks o starim imenima Jadranskog mora. I radnja i apendiksi daju dobru panoramu antičkih vrela o izloženim problemima. Beaumont fiksira uglavnom na peto stoljeće pr. Kr. nastanak većine ovih tradicija o kojima je raspravio, ali one međutim održavaju starije situacije.

Auktor koji nas je zadužio najopsežnijim kritičkim aparatom za mitografska vrela i tradicije je francuski povjesničar Jean Berard u svome

¹³ R. KATIČIĆ, 1989, 78; L. BRACCESI, 1971, 4-19; G. MANSUELLI, 1965, 3-47; C. THALLON, 1924, 47-65; M. ZANINOVIĆ, 1989, 129-131.

¹⁴ M. NIKOLANCI, 1976, 273-285.

kapitalnome djelu *La colonisation grecque de l'Italie meridionale et de la Sicile dans l'antiquite. L'histoire et la legende*, Presses Universitaires de France, Paris 1957. Ovo opsežno djelo znači datum i novinu u proučavanju stare italske povijesti, jer je kao rijetko koje prije njega puno poticaja i podataka u iscrpnom korištenju svih vrela, koja mogu pomoći u tumačenju i objašnjavanju najstarijih dodira Grka i Italika, vraćanjem u mitsku prapovijest. Čitavo djelo se sastoji iz uvoda i dva velika dijela. Prvi dio nazvan je: "Povijesna tradicija" i sastoji se iz sedam poglavlja, u kojima je obradio kolonizaciju glavnih naseobina Velike Grčke i Sicilije, a u drugom dijelu koji nosi naziv "Mitska tradicija" ima pet poglavlja, koja se čitaju kao napeti roman, ali nisu zato ništa manje znanstvena. Ona obrađuju redom: osmo: Uliks u italskim morima, deveto: "Nostoi" i legendarna kolonizacija u epohi trojanskoga rata. Ovdje je pored ostalog obradio i Trojance na Jadranu, Padovu i Diomeda. Deseto poglavlje obrađuje pohod Argonauta, Heraklova junačka djela i Minosove pothvate, a zadnje potpoglavlje Krećane, Japige i Ilire u Italiji. Jedanaesto poglavlje obradilo je drevno stanovništvo južne Italije i Sicilije. U njemu je izvršena opsežna raščlamba arkadsko – pelazgičkoga podrijetla Peuceta i Enotrijaca i drugih populacija, kao Morgeta, Itala, Sikula u srednjoj Italiji, koji su prošli i našim krajevima, ako prihvatimo njihovu seobu preko Ilirika u prvome indoeuropskome valu za Italiju. Kroz čitavo poglavlje problem Pelazga se iscrpno tretira kao fenomen koji je imao velikog odraza na ove etnogeneze, posebno kao narod koji luta Italijom. U tom je kontekstu zanimljiva činjenica da se osnutak Ravene i Spine pripisuje Pelazgima i Tesalcima, a kako znamo prema nekim mišljenjima i Issa bi mogla biti pelazgička naseobina.¹⁵ Posljednje dvanaesto poglavlje nosi naslov: Legenda i historija, a u njemu Bérard raspravlja o odnosu između prehistorije i arheologije, s poticajnim potpoglavljima o alfabetu i pismu u predalfabetskoj Italiji, o problemu podrijetla Etruščana (usput Bérard je pristalica teze o doseljavanju s istoka), o kulturi villanova i lingvistici, o vezama između egejskog svijeta i Italije. I na kraju, u zaključku se tvrdi da svi ovi mitovi i legende, tako iscrpno izloženi u djelu, nisu samo poetska prikazivanja povijesne kolonizacije, a niti plod neke pretpostavljene predkolonizacije, koja se morala odigrati nešto prije osnivanja italskih i sicilskih naseobina u 8. st. pr. Kr. Raščlamba koja je iscrpno sprovedena dovela je autora do opravdane pretpostavke da bi ove legende mogle imati svoje podrijetlo u davnim dodirima i razmjenama između egejskog svijeta i krajeva srednjoistočnog Sredozemlja. A podaci "prehistorijske" arheologije doista potvrđuju – posebno sve češći nalazi mikenskog izvorišta

¹⁵ L. BRACCESI, 1971; F. LOCHNER-HUTTENBACH, 1960.

široj južne Italije, pa i sjevernije, a to vrijedi i za našu obalu – da ove legendarne predaje počivaju na povijesnom supstratu. Sve invazije kasnijih stoljeća potvrđuju da nikakve barijere nisu mogle spriječiti narode i skupine, koji su se doseljavali u Italiju i druge predjele Sredozemlja, kako je to s pravom zaključio Bérard, a to, naravno, vrijedi i za našu zemlju i njezinu jedinstvenu razvedenu obalu.

O pravcima kretanja naroda i skupina još je eksplicitniji i koncizniji u svojim postavkama pokojni prof. Silvio Ferri, bez sumnje jedan od najoriginalnijih i najprovokativnijih poznavalaca svijeta drevne Europe u 20. stoljeću. U svojoj klasičnoj raspravi: "Antiche teorie sulla protostoria d'Italia nel confronto delle esigenze odierne", predavanju što ga je održao na "Primo simposio di Protostoria d'Italia", Orvieto, 21-24 settembre 1967, Atti, Roma 1969. Ferri je formulirao šest zakonitosti u italskoj protohistoriji. U prvoj je iznio krajevne liste slijeda etničkih skupina u Italiji prema vrelima, koje se, kako se pokazalo, ustvari poklapaju sa stvarnim slijedom seoba. Druga je zakonitost ona koja je sadržana u podacima o tzv. "nostoi" povratnicima iz trojanskoga rata, čemu Ferri daje kardinalnu važnost i zaključuje da su dva ključna "nostoi", onaj Argonauta iz Kolhide i povratak ratnika i boraca iz trojanskoga rata. U njima on vidi onaj okvir koji je bio proživljen i prema tome istinit o indoeuropskim seobama: prvih iz područja Kavkaza, a drugi iz sjeverozapadne Anatolije, i to otprilike između 1500. i 1200. pr. Kr. Jedni su dolazili kopnom i Dunavom, a drugi morem; među ovim drugima su bili Odisej, Diomed i Antenor. Ono što, prema Ferriju, ima izvanrednu važnost za protohistorijsku rekonstrukciju je podudarnost u vrednovanju jadranskog puta u jednom i drugom "nostosu" za onoga tko želi stići u Italiju: što bi potvrdilo trajne migracije, tijekom čitavoga drugog tisućljeća, s istoka prema zapadu, s Balkanskoga poluotoka na Apeninski te potvrđuje prevladavajuću funkciju Jadranskog mora kao cilja putovanja i kao mjesta prolaza ili prijelaza.

Slijedeće su zakonitosti pojasevi određenih geografskih širina s arheološkom homogenošću, zatim tračka trodjelnost u smislu migracija dolinama rijeka prema jugu do Krete kroz Dardanele, te težim putem prema Jadranu. Zatim trajnom osmozom na suprotnu italsku obalu od Ankone (Sikuli) do Salenta (Ausi/Auzoni, Aurunci, Averni i Oski, Brutti i Luki, Api/odatle Apuli) i tako dalje. Odatle i pojava i koprismetnost istih arheoloških pojava na trima poluotocima, Balkanskom, Apeninskom i Pirinejskom. Peti je zakon "seobe" u obliku kliješta, npr. u Italiju, putem Akuleia i dolinom Adige, to znači sjever-jug Kelti, Liguri i Tusko-Sabini, i onaj po strani lateralni kao Sikuli. Slijedi šesta zakonitost "jadranskog obalskog pojasa", kojim stiže više protohistorijskih skupina preko Jadrana od Ankone do Salenta u Italiju, što ima

i te kakva odraza u arheologiji ovoga pojasa. Na kraju, Ferri daje neke natuknice o italskoj umjetnosti u kojoj neka nova otkrića, kao jedinstvene daunske stele i bronce iz Melfija, pored drugih spomenika koji posjeduju nit iz klasičnoga svijeta, ali nisu njegove kopije, ne potječu iz grčkoga svijeta, ali nisu ni u antiogrčkoj funkciji, već traže vrednovanje za sebe. To je umjetnost jedne klasične zemlje, indoeuropskog naroda, ali obilježava je sasvim vlastiti duh, oblik i razlog postojanja.

Na tragu Ferrijevih razmišljanja, kao i Bérardovih spoznaja dobrim dijelom se zasnivaju zaključci i tumačenja venecijanskog profesora antičke povijesti Lorenza Braccesija, koji je u svome djelu *Grecità adriatica – Un capitolo della colonizzazione greca in occidente*, Bologna 1971. (II izdanje 1977.) dao iscrpni noviji prikaz pitanja grčke penetracije i položaja na Jadranu.

Polazeći od Beumontove studije, koja je dala poticaj novim istraživanjima, Braccesi na prvome mjestu citira Silvija Ferrija i njegova razmišljanja o kretanju populacija duž istočnog Jadrana prema Venetu, ili kopnom prema Jadranu, pa preko njega u Italiju. Zatim navodi i Bérarda i njegove rasprave o "nostoi" kao svjedočanstvu ranih plovidba mikenske dijaspore. U prvome poglavlju naslovljenome: Navigazione "legendaria", opširno se pozabavio pitanjem ovih najranijih legendarnih plovidba u navodnicima, koje su u stvarnosti imale svoju povijesnu podlogu. Analizira tradicije o Pelazgima i njihovim seobama, plovidbe Antenora i Diomeda, posebno ovoga drugog kulta u Apuliji, na Tremitima, kod nas rt Ploče (*promunturium Diomedi*), na Timavu, videći u tome tragove ranih plovidaba. To bi se posebno odnosilo na rodske i postmikenske plovidbe, koje prethode onim kasnijim iz 8. stoljeća, tj. datiraju se prije prve olimpijade 776. godine, kada je npr. utemeljena naseobina Elpie u Apuliji. Zatim su tu već spomenute predaje o osnutku Spine i Adrije po Pelazgima, povezivanju Pelaska i Teutana, pa kanal *fossa Philistina* na ušću Pada u čemu se naziru veze između sjeverne Grčke i Teaslije s jadranskim prostorom. U raščlambi rodske navigacije i prisutnosti Diomedova kulta, Braccesi vidi pravce plovidbe duž obale i preko mora od Zadra na Ankonu. Nakon toga slijede plovidbe Fokejaca, koliko se vezuju za Jadran. Osim toga, i Spina kao i Elpie je Diomedova naseobina. Koristeći opsežnu literaturu sa svim raspoloživim vrelima, Braccesi je temeljito i elegantno izložio problem, tražeći mu povijesne okvire što će ih nova arheološka istraživanja zasigurno potvrditi, a ne opovrći.

Za razliku od, rekli bismo, mnogih stranih auktora Braccesi je u svojim razmatranjima iskoristio i svu našu relevantnu literaturu, što moramo priznati samo pridonosi uvjerljivosti njegovih raščlamba. To posebno vrijedi za njegovo opsežno raspravljanje kasnije sirakuške kolonizacije Dionizija Starijega, što

čini i najveći dio knjige. Na kraju knjige nalazi se dodatak o otocima Elektridima što ih auktor traži na ušću rijeke Pada. Spomenimo da je Braccesi, pored ostalog, posvetio više studija Antenoru i njegovoj legendi. To je knjiga *La legenda di Antenore da Troia a Padova*, Padova 1984., zatim rasprave: "La legenda di Antenore: un mito greco di area veneto-illirica", *Il crinale d'Europa – L'area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico*, Istit. Della Encicl. Ital., Roma 1988., 75-88. U svim tekstovima u raščlanjivanju ove drevne legende i njenim transformacijama od Sofokla do Vergilija, izdvajaju se njeni mogući aspekti u tumačenju kretanja starih populacija i uloga naše obale u tim plovidbama i seobama. Ovo je svakako pouzdana literatura o tim pitanjima, pored one Radoslava Katičića, s tim što su Braccesijeve postavke smjelije i prodornije.

Suradnica i asistentica pokojnog prof. Silvija Ferrija, Maria Luisa Nava, objavila je sažetu raspravu "Appunti per un controllo con dati archeologici della tradizione mitografica altoadriatica", *Padusa*, 8, Rovigo 1972., 1-11, davši koristan uvid u ovu problematiku s bogatom bibliografijom. I ona u ovim mitovima vezanim uz Jadran vidi odraz migracija i plovidba, posebno tijekom čitave druge polovice 2. tisućljeća pr. Kr. To potvrđuju i arheološki nalazi duž tzv. "jantarskog puta" čiji je sastavni dio bilo i Jadransko more. Kolegica Nava nam je podarila još jedan vrijedan rad. Nakon smrti prof. Ferrija objavila je katalog o daunskim stelama, koje su zajedno obrađivali još za Ferrijeva života: *Stele Daunie*, Sansoni ed., Firenze 1980., gdje je izvršila njihovo sadržajno i kronološko opredjeljenje na zasadama svoga učitelja. To je jedinstvena umjetnička i religijsko – arheološka ostavština na italskom poluotoku nastala između 8. i 5. stoljeća pr. Kr. Povezana je brojnim vezama s nehelenskim područjima Picenuma, a i naše obale, posebno liburnske, koje su, kako je poznato, i inače bile povezane. To se ogleda u predmetima materijalne kulture, keramici, nakitu i dr., čemu je više sadržajnih rasprava posvetio Šime Batović.¹⁶

Ono što M. L. Nava navodi kao glavnu potvrdu svoje teze o našoj obali, kao dijelu mikenskog i postmikenskog jadranskog plovnog puta, što je utvrđeno u mitografskoj tradiciji, važno je otkriće koje je G. Fogolari učinila u rujnu 1971. To je nalaz jantarske ostave izrađenih ukrasnih predmeta u Frattesini kod Fratta Polesine pokraj Roviga. Analiza što ju je načinila M. Negroni Catacchio pokazala je da se radi o jantarskim ukrasnim predmetima koji su u nekim od njih istovjetni s mikenskim komadima koji su nađeni u tzv. "blagu iz Tirinta",

¹⁶ Š. BATOVIĆ, 1975, 340-347; ISTI, 1976, 11-94; R. KATIČIĆ, 1976, 177-184.

što ga je pronašao i objavio G. Karo.¹⁷ Analogije ovim predmetima nađene su u pećini Dikte na Kreti, preko Rodosa (Ialissos) Kefalonije, Tizbe u Beotiji, Salamine, sjeverni Sporadi, pa sve do Ras Shamra (Ugarit).¹⁸

Ovo je prvi i najsjeverniji nalaz ove vrste u Italiji. Njime su, eto, na neki način, u našim danima potvrđene davne pjesničke i mitske predaje o tragičnoj sudbini lijepoga Faetonta i njegovim neutješnim sestrama Helijadama, koje, pretvorene u jablane, na ušću Eridana neprekidno liju suze za svojim bratom, a te suze im se pretvaraju u jantar, što su opjevali brojni stari pjesnici.¹⁹ Vrijeme ovih jantarskih izrađevina, prema Furumarku, unutar je kronoloških granica između Mikenskog III C i Submikenskog, a to je u apsolutnoj kronologiji između 1230. i 1025. pr. Kr.

Prema tome ovo arheološko otkriće izravna je potvrda predaja kod starih pisaca o trgovini jantantom i jantarskom putu, koji je prolazio i jadranskom obalom. Ne ulazeći u suprotstavljene podatke kod Strabona i Plinija, jer su prema prvome Elektridski, tj. jantarski otoci na ušću Pada V, 1,9 (215), što Plinije odbacuje, jer, kako veli, na ušću Pada nema nikakva otoka, smještena na taj način da bi ova dragocjena roba mogla stići do mora tokom rijeke - ... *Electridas insulas in mari Hadriatico esse dixerunt, ad quas delaberatur pado. Qua appellatione nullas umquam ibi cursu Padi devehi posset* (NH, III, 151-152; XXXVII, 31-32). Pored Strabona i Plinija Elektridske otoke spominju i Pseudo-Aristotel, *De mir. Auscult.*, 81; *Ps.-Skymn.*, 369-374 (Müller, GGm, I, p. 211 i d.); *Ps.-Skyl.*, 21 (Müller, GGm, I, p. 27); *Apoll. Rhod.*, IV, 305-306; IV, 580; *Mela*, II, 114.

Postoje mišljenja da su ti otoci mogli biti pješćane ade na ušću Pada, kao današnja venecijanska laguna. Dijelom se, međutim, koristila i domaća fosilna smola iz unutrašnjosti, posebno japodske.²⁰ Pomorski put postojao je odvajkada. Ljudi su plovili već u paleolitiku, a pogotovo u neolitiku kako to svjedoče brojni keramički ulomci obojene i druge grnčarije iz udaljenih krajeva Sredozemlja, te prva slika lađe na ulomku posude iz Grapčeve špilje na otoku Hvaru (datirane u treće tisućljeće pr. Kr). Ta pomorska tradicija na našoj obali nikada nije bila prekinuta, pa su je naslijedili i uvelike proširili i razvili Liburni, prvi povijesno zabilježeni pomorski narod na našoj obali, koji je stoljećima krstarilo i vladao dobrim dijelom Jadranskog mora te našom i italjskom obalom. Njihove plovidbe sezale su daleko, možda i do Male Azije, odakle su moguće i

¹⁷ G. KARO, 1930. Citat prema M. NEGRONI CATAACCHIO, 1972, 17; 1976; 117-169.

¹⁸ M. NEGRONI CATAACCHIO, 1972, 17.

¹⁹ HESIOD, *Theog.* 986 i d. AESCHYL., *Aleiad.* EURIP., *Hipp.*, 732-741; OVID., *Metam.*, I, 748 i d. i dr.

²⁰ Š. BATOVIĆ, 1968, 24; ISTI, 1983, 77.

sami stigli, kao što su stigli i Veneti, stari stanovnici današnje talijanske pokrajine Venetije, koji bi došli iz Paflagonije u Maloj Aziji.²¹ Predmeti egejskog podrijetla nađeni su u području Liburna (mikenske perle, mačevi). U tumulu grobnici nekog velikaša u Maloj Grudi kraj Tivta nađen je 1971. bodež kretskog podrijetla iz 16. st. pr. Kr., te zlatne naušnice iz područja Antiohije. Mikenska keramika nađena je na gradini Debelo Brdo kod Sarajeva. Po usmenom priopćenju kolege Bruna Marijanovića, on je 1988. utvrdio mikensku keramiku na jednoj gradini zapadno od Stoca prema Neretvi, te još u jednoj pećini u istome području. To nas ne čudi, jer je Neretva prastari put iz Jadrana prema unutrašnjosti, kojim je od pamtivijeka razmjenjivana roba, kako to svjedoče i brojni kasniji antički pisci. Prema tome, svi gore spomenuti predmeti, kao i nalaz brončane šipke u makarskoj luci, poznat još od ranije, nisu slučajni već ostaci razgranate trgovine koja je stizala i do naših obala.²²

Za poznavanje brončanodobne trgovine neobično je važan senzacionalni nalaz ostataka potonule drvene lađe s bogatim brončanodobnim teretom kod Ulu Buruna, na jugozapadnoj obali Turske, zapadno od rta Gelidonya, iz 14. st. pr. Kr. Pronađen je raznoliki teret predmeta iz bronce, keramike, plodova, ciparskog, kretskog i mikenskog podrijetla, a što je za našu temu zanimljivo, i jantarskih zrna pouzdanog baltičkog podrijetla.²³ Ovaj jedinstveni nalaz potvrđuje raznolikost i intenzitet onovremene trgovine, za koju smo ponešto znali iz egipatskih faraonskih zapisa i kretske arheologije. Ovakvih je brodova sigurno plovilo na desetke i stotine, a ovaj se, eto, nekim čudom sačuvao i stigao barem dijelom do nas. Kako vidimo novija arheološka otkrića uz starije spoznaje dala su nam niz potvrda za postojanje davnih plovidba i migracija širom Sredozemlja, pa tako i duž našega lijepog Jadrana, a buduća istraživanja naše će spoznaje samo proširivati i obogaćivati.

Koja je uloga Cresa i Lošinja, odnosno Osora u tim plovidbama? Ova dva otoka skupa s Krkom vjerojatno predstavljaju skupinu antičkih Elektrida, kao što su Rab i Pag s okolnim manjim otocima vjerojatno bili otočje Mentorida.²⁴ Cres, antička *Crexa*, Osor, antički *Apsorus* i *Fulfinum*, Omišalj na Krku završne su lučke postaje istočnojadranskog plovnog puta. Iz Cresa vodi

²¹ HOMER, III., 2, 851-852; LIV., I, 1; PLIN., NH, III, 18. Usporedi: G. FOGOLARI, 1981, 29-32; Za Liburne: M. FLUSS, 1931, 582-593; M. ZANINOVIĆ, 1978, 81-93; B. Landsberger je u jednom tekstu klinastog pisma našao skupinu glasova koje je pročitao kao Liburna, i to kao ime jednog sumerskog ili maloazijskog grada. Podatak iz: F. ALTHEIM, 1951, poglavlje 2, 60, bilj. 6.

²² H. G. BUCHOLZ, 1959; ISTI, 1966; A. STIPČEVIĆ, 1959; L. VAGNETTI, 1967, 28-30; Š. BATOVIĆ, 1983, 77; 1983a, 344, sl. 21, br. 13. Vidi i željezno doba u istoj ediciji, passim.

²³ G. F. BASS, 1987, 693-733.

²⁴ M. SUIĆ, 1981, 121; M. ZANINOVIĆ, 1982, 43-51; ISTI, 1989, 9-15.

put u zaljeve Albone i Flanone, kao i zaljev Raše ili *Arsiae*. Iz Fulfina pravac vodi za Tarsatiku ili Seniju. Ono što je, međutim neobično važno, plovni je pravac prema uvali Budava išao iz Cresa. Već pogled na kartu ukazuje na važnost ove uvale i njezina sigurna skloništa, a kad se plovi ovim vodama, onda se to još bolje vidi i doživljava. Prema tome možemo bez okolišanja ustvrditi da je Budava ustvari bila luka glavnog središta starih Histra, Nezakcija. Koliko mi je poznato ova činjenica nije do sada bila uočena ili istaknuta. A uvala je i prirodno sklonište na plovnom putu prema Puli, jer svaki opasniji vjetar (od juga do bure) omogućava lađi da se skloni, dok vrijeme ne dozvoli sigurnije oplovljavanje južnoga i opasnog istarskog rta i njegovih hridi i otočića. Što se tiče Apsora – Osora i iz njega je vodio plovidbeni pravac mimo otoka Zeče i hridi Galijole prema uvali Budave. Lagana bura, pa čak i blago jugo vodilo je lađu bez problema u smjeru ovog zaklonjenog zaljeva ispod današnje Valture, dubokog oko 2,5 km, a otprilike ista tolika udaljenost vodi poljskim putem do položaja Nezakcija na sjeverozapadu od uvale. Nažalost, uvala je bila desetljećima zatvorena za javnost zbog vojnih potreba bivše JNA, ali i to nešto govori o njezinu značenju i strateškoj funkciji od antike do naših dana. Iz tih razloga u njoj se nisu mogla vršiti nikakva istraživanja. A. Degrassi zabilježio je postojanje ostataka antičkih lučkih uređaja u uvali.²⁵ Prema tome, i Nezakcija je, na svoj način, kroz čitavo svoje postojanje bio *de facto* lučko naselje, koje je zbog sigurnosti bilo nešto podalje od obale. Bilo je to, međutim, takvo središte, koje je već u brončano doba imalo tu prometnu funkciju. To potvrđuju i starija i novija istraživanja Puschija, Amorosa, J. Mladina, te K. Mihovilić, V. Girardi – Jurkić, R. Matijašića i dr. (od prethistorijske nekropole do nalaza ispod temelja hramova rimskog kapitolija). Sjajne i jedinstvene nezakcijske skulpture, makar nađene razorene i u sekundarnoj uporabi, svjedoče jednu cvatuću uljudbu protohistorije. Bilo je ovo područje središte križanja prastarih morskih i kopnenih prometnica, kojima su stizali mnogostruki plodonosni utjecaji i roba s istoka i zapada, sjevera i juga (kovine i jantar, keramika i tkanine). Sve je to prolazilo i kroz Nezakciju, pa dalje, kopnom ili morem, na ušće Timave i dolinu Soče, koja je također bila jedna od ključnih prometnih dolina iz srednje Europe prema jugu, i obratno. To su odlično pokazale izložbe: "Arheološka baština Istre (katalog izložbe izdan u Puli 1983.), "Histri i Etruščani" (katalog izložbe izdan u Puli 1986.) te izložba "Preistoria del Caput Adriae" (katalog izložbe izdan u Trstu 1983.). Bogatstvo utjecaja i slojevitost civilizacija koje su ostavile tolike tragove u ovim prostorima, govore o ovom prostoru i njegovim lukama kao o jednom od najvažnijih raskrižja europske prapovijesti, što uostalom traje i

²⁵ A. DEGRASSI, 1957, 24-81. Pretisak iz: ANTHEMON., 1955, 119-169.

danas. Uloga sigurnih luka i uvala na ovome plovnome putu, poput Krekse, Apsora, Budave – Nezakcija, Pule i drugih, bila je nezaobilazna.

Istraživanja započeta nakon Drugog svjetskog rata pod vodstvom akademika A. Mohorovičića i B. Bačića, povratila su ove lijepe hrvatske otoke u žižu zanimanja naše znanosti. Prehistorijske kulture istraživao je V. Mirosavljević, koji je otkrio neke od ključnih lokaliteta najstarijeg jadranskog neolitika. Istraživao je i gradinske sustave na ovim otocima o čemu je ostavio zapaženu studiju. O gradinama kod Liburna, uključivo i otoke Cres i Lošinj, pisao je i Š. Batović u posebnoj raspravi. A. Faber istraživala je topografiju i urbanizam Osora kao luke, a E. Imamović je obradio strukturu uprave u rimsko vrijeme. Arheološku topografiju otoka Cresa i Lošinja prikazala je i J. Ćus – Rukonić, a o njihovoj arheološko – strateškoj ulozi u antici pisao je potpisani, kao što su svoje priloge boljem poznavanju njihove prošlosti i arheologije dali i drugi auktori u posebnom zborniku Hrvatskog arheološkog društva.²⁶

Sva arheološka ostavština potvrđuje značenje ovih otoka i njihovih luka na putu, kako lijepo kaže Vergilije kada spominje kako je Antenor izbjegao ahejskoj vojsci da bi: "... Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus regna Liburnorum et fontem superare Timavi..." (Vergil., *Aen.*, I, 242-244) – "... uđe u Ilirski zaliv i u Liburnijsku zemlju i bez ikakve bijede da prođe uz izvor Timava..." (prijevod B. Klaić, M. H., Zagreb 1970.). Plovne putove i kanale između otoka nadzirale su brojne gradine. Na Cresu ih je zabilježeno 19, a na Lošinju 18, što svakako govori za relativnu gustoću naseljenosti ovih otoka u brončano i željezno doba. To govori i o određenom blagostanju koje je, bez sumnje, nastajalo iz pomorskih, trgovačkih i posredničkih funkcija ovih otoka i njihovih luka i zaljeva. Danas je jasno da su sve gradine duž obale, a pogotovo na otocima imale i funkciju nadzora plovidbe, pa ih stoga i nalazimo duž čitave naše obale, iznad kanala i tjesnaca, što je slučaj i na Cresu i Lošinju. Kod Osora su gradine na sjeverozapadu od grada, te gradina Bielci na jugu, a kod Cresa su Bartolomeja, Pukonjin i Pelginja, da ne nabrajamo sve druge registrirane. A. Faber je utvrdila postojanje, vjerojatno i pretpovijesne luke u Bijaru, u sjevernoj uvali Osora, što također potvrđuje značenje ove luke u najstarijim plovidbama.²⁷

Funkcija ovih luka nastavlja se i u antičko doba, kada su *Crexa* i *Apsorus* municipalna središta svojih otoka, pa je *pax Romana* i njima donijela svoju civilizaciju i njen određeni procvat. Nešto kasnije taj status dobiva i Nezakcij, iako je formalno bio u području rimske kolonije u Poli, što je neobičan slučaj.

²⁶ Vidi zbornik naveden u bilješci 24 i D. GLOGOVIĆ, 1989.

²⁷ Najbolje i najopsežnije djelo o pomorskim putovima duž Jadrana je disertacija D. VRŠALOVIĆ, 1979; B. ČEČUK, 1968, 402; Z. BRUSIĆ, 1970; A. FABER, 1983, 729-737; M. KOZLIČIĆ, 1990, 339-349.

Ali ova solucija bez sumnje potvrđuje upravo lučko i pomorsko značenje Nezakcija, kao zaštitne luke na ovdašnjim plovidbama i u punoj antici, pa sve do njezine kasne i ranokršćanske faze, što potvrđuju sjajne bazilike. Pomorske i trgovačke veze bile su stalne i intenzivne, što bjelodano pokazuju potopljene antičke lađe oko ovih otoka s velikim teretima amfora od vremena prije Krista, pa sve do kasne antike, a što vrijedi po nalazima i za luku Nezakcij u Budavi. U Apsoru je bila i stanica rimske mornarice, što potvrđuje zanimljiva nadgrobna stela satnika Likeja, sina Vejova, časnika na liburni Lukusti.²⁸ U 6. stoljeću, u vrijeme Justinijanove bizantinske rekonkviste, bila je na otočiću Palacolu, istočno od Velog Lošinja i južno od otoka Cresa, sagrađena snažna bizantska utvrda i opet u funkciji čuvanja prastarog pomorskog plovnog puta, a čini se da je slična stanica bila i na Sv. Petru kod Ilovika, južno od otoka Lošinja.²⁹ Preko gradine Vele Straže stizali su signali do Osora. U gotsko vrijeme (oko 493. – 537.) važnost sjevernojadranskih otoka potvrđena je činjenicom da njima upravlja zasebni *comes* kome su povjerene *insulae Curitanae et Celsinae*, najvjerojatnije otoci Krk i Cres.³⁰

More i plovidbe trajno su dakle utjecali na prošlost i življenje otoka Cresa i Lošinja, njihovih lučkih naselja te gradova Cresa i Osora. Iz njih se plovilo prema jugu i sjeveru, prema Arbi, Jaderu na jugu, na sjeveru Budavi – Nezakciju, Poli, Tarsatici, Alboni, Flanoni i Seniji. Bivajući na svojevrsnom raskrižju ovih plovidba, one su im donosile strance i domaće, opasnosti i nepoznanice, ali bile su im istovremeno i izvor blagostanja od najstarije pojave čovjeka na njima, pa ako hoćemo, na ovaj ili onaj način, sve do naših dana.

Literatura:

- F. ALTHEIM, *Geschichte der lateinischen Sprache*, Frankfurt am Main 1951., poglavlje 2: Die illyrische Wanderung, 60, bilješka 6.
T. ARHIDAKON, *Kronika*, prijevod V. Rismondo, Split, 1960.
A. BADURINA, Bizantska utvrda na otočiću Palacol, *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju*, Znanstveni skup Hrvatskoga arheološkoga društva, Mali Lošinj, 11.-13. listopada 1979, Zagreb, 1982, 171-177.

²⁸ Mitth. d. Zentralkomm., 1905, 294; N. CAMBI, 1980, 153.

²⁹ A. BADURINA, 1982, 171-177.

³⁰ CASSIOD., *Variae*, VII, 16; O. SEECK, 1990., col. 642, 64; B. SARIA, 1956, col. 33, 44; M. SUIĆ, 1981, 321; M. ZANINOVIĆ, 1986-87, 16; 1990, 183-195; 1994, 179-188; 1994, 125-146; G. ROSADA, 1999; K. MIHOVIĆ, 2001.

- G. F. BASS, Oldest known Shipwreck reveals Splendors of the Bronze Age, *Geographic Magazine*, Washington, D. C., vol. 172, no. 6. december 1987, 693-733.
- Š. BATOVIĆ, *Nin*, Zadar, 1968.
- Š. BATOVIĆ, Le relazioni tra la Daunia e la sponda orientale dell'Adriatico nell'età del Ferro, *Civiltà preistoriche e protostoriche della Daunia*, Firenze, 1975, 340-347.
- Š. BATOVIĆ, Le relazioni tra la sponde adriatiche nell'età del Ferro, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 11-94.
- Š. BATOVIĆ, Problems de l'age du fer dans la region Balkano-Adriatique, *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Taranto, 1983, 77.
- Š. BATOVIĆ, L'età del bronzo recente sulla costa orientale dell'Adriatico, *Godišnjak ANUBIH*, CBI, XVIII/16, 43, tab. XVI – 9. AA. VV., Praistorija jugoslavenskih zemalja, Brončano doba, Sarajevo, 1983., 344, sl. 21, br. 13.
- A. BENAC, Iliri u Apuliji, *Godišnjak ANUBIH*, CBI, XXVI/24, Sarajevo, 43-67.
- H. BENGTON, Griechische Geschichte, *Handbuch d. AW*, III. 4, München, 1969⁴.
- V. BÉRARD, *Introduction à l'Odyssee*, Paris, 1924-25.
- V. BÉRARD, *Les navigations d'Ulysse*, Paris, 1927-29.
- V. BÉRARD, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité. L'histoire et la légende*, Presses Univ. Franc., Paris, 1957. Talijanski prijevod: *La magna Grecia, Storia delle colonie greche dell'Italia meridionale*, Einaudi, Torino, 1963.
- L. BRACCESI, *Grecità adriatica*, Bologna, 1971.
- Z. BRUSIĆ, Problemi plovidbe Jadranom u prethistoriji i antici, *Pomorski zbornik*, 8, Zadar, 1970.
- H. G. BUCHOLZ, Kaftiubarren und Erzhandel im zweiten vorchristlichen Jahrtausend, *Praehistorische Zeitschrift*, XXXII, 1-2, Berlin, 1959.
- H. G. BUCHOLZ, Neues über Metalbarren der Ostmediterranen Spätbronzezeit, *Schweizer Münzblätter*, 16, Basel, 1966.
- M. BUDIMIR, *Grci i Pelasti*, Beograd, 1950.
- N. CAMBI, Stela pomorskog centuriona Likeja u Osoru, *Pomorstvo Lošinja i Cresa*, Mali Lošinj, 1980.
- B. ČEČUK, Jadran u prethistoriji, *Pomorski zbornik*, 6, Zadar, 1968.
- A. DEGRASSI, I porti romani dell'Istria, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S. V, 1957, 24-81. Pretiskano iz: *Anthemon. Scritti di archeologia e di antichità classica in onore di C. Anti*, Firenze, 1955, 119-169.
- A. FABER, Griechische Seewege und Hafen an der Nordadriatischen Küste, *Actes VIII Congress F. I. E. C.*, Budapest, 1983, 729-737.
- M. FLUSS, Liburni, *PWRE*, Suppl. Bd. V, 1931, 582-593.
- G. D. FOGOLARI, Padova preromana, AA. VV., *Padova antica da comunità paleoveneta a città romano-cristiana*, Padova, 1981, 29-32.

- D. GLOGOVIĆ, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu – Hrvatsko primorje i kvarnerski otoci*, Zagreb, 1989.
- G. KARO, *Schatz von Tyrins*, *Mitth. d. deutsch. Archäol. Inst.*, Athen, 1930.
- R. KATIČIĆ, *Illyro-apenninica, Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 177-184.
- R. KATIČIĆ, *Diomed na Jadranu*, *Godišnjak ANUBIH*, CBI, XXVII/25, Sarajevo, 1989.
- M. KOZLIČIĆ, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Književni krug, Split, 1990.
- P. LISIČAR, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skoplje, 1951.
- F. LOCHNER – HÜTTENBACH, *Die Pelasger*, *Arbeiten aus dem Inst. Für vergleich. Sprachwissenschaft in Graz*, Wien, 1960.
- I. LUČIĆ, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, *Latina et Graeca*, VPA, Zagreb, 1986.
- G. MANSUELLI, *Formazione delle civiltà storiche nella pianura padana orientale. Aspetti e problemi*, *Studi Etruschi*, 33, 1965, 3-47.
- A. MAYER, *Illyrisches bei Homer*, *Die Pöonier*, *Festschr. F. R. Egger*, *Beiträge zur älteren Europäischen Kulturgeschichte*, Bd. 1, Klagenfurt, 1952, 347-355.
- A. MAYER, *Die Sprache der alten Illyrier*, *Österr. Akad. D. Wissensch.*, *Schrift. D. Balkankomm.*, XV., Bd. II., Wien, 1957, 1959.
- K. MIHOVIĆ, *Nesactium*, Pula, 2001.
- N. NEGRONI CATAACCHIO, *La problematica dell'ambra nella protostoria italiana*, *Padusa*, VIII, Rovigo, 1972.
- N. NEGRONI CATAACCHIO, *Le vie dell'ambra*, *Antichità Altoadriatiche*, IX, Udine, 1976.
- M. NIKOLANCI, *Maloazijski import u istočnom Jadranu*, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb, 1976, 273-285.
- M. NIKOLANCI, *O Liburnu Joniju*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 82, Split, 1989, 13-34.
- G. NOVAK, *Prehistorijski Hvar – Grapčeva špilja*, Zagreb, 1955.
- G. NOVAK, *Stari Grci*, *Rad JAZU* 322, Zagreb, 1961.
- V. PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, *Hrvatski latinisti*, knjiga 1, JAZU, Zagreb, 1951, 57-66.
- D. RENDIĆ – MIOČEVIĆ, *"Iónios tò génos Illyriós" i novci grčko – ilirskih kovnica na Jadranu*, *Adriatica praehist. Et antiqua – Miscell. G. Novak dicata*, Zagreb, 1970.
- G. ROSADA, *Oppidum Nesactium – Una città istro-romana*, ed. Canova – Treviso, 1999.
- B. SARIA, *Dalmatia (als spätantike Provinz)*, *PWRE*, Suppl. Bd., VII, 1956., col. 33, 44.
- O. SEECK, *Comites*, *PWRE*, VII HB, 1900., col. 642.
- A. STIPČEVIĆ, *O minijaturnoj brončanodobnoj šipki iz Makarske*, *Naše more*, 4-5, Dubrovnik, 1959.

- A. STIPČEVIĆ, *Bibliographia Illyrica*, Posebno izdanje ANUBIH, knjiga VI., CBI, knjiga 3, Sarajevo, 1967.
- Mate SUIĆ, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, *Rad JAZU*, knjiga 306, Zagreb, 1955, 121-185.
- M. SUIĆ, Zadar u starom vijeku, *Prošlost Zadra*, I, Zadar, 1981.
- C. THALLON, The Tradition of Antenor and its Historical Possibility, *American Journal of Archaeology*, 28, 1924., 47-65.
- L. VAGNETTI, Il pane di bronzo di Makarska, *Studi micenei ed egeo-anatolici*, 3, Roma, 1967, 28-30.
- D. VRSALOVIĆ, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana – Prilog poznavanju trgovačkih plovnih putova i privrednih prilika na Jadranu u antici* (disertacija – rukopis), Zagreb, 1979.
- M. ZANINOVIĆ, On some relations between Anatolia and Dalmatia, *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara 20. – 30. IX. 1973, Ankara, 1978, 81-93.
- M. ZANINOVIĆ, Otoci Kvarnerskog zaljeva – Arheološko strateška razmatranja, *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju*, Znanstveni skup Hrvatskoga arheološkoga društva, Mali Lošinj, 11.-13. listopada 1979, Zagreb, 1982, 43-51.
- M. ZANINOVIĆ, Avsonivs vir spectabilis, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (Zbornik Davoru Domačiću), 26, Split, 1986.-87.
- M. ZANINOVIĆ, Naselje i teritorij u antici Hrvatskog primorja, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Znanstveni skup Hrvatskoga arheološkoga društva, Krk, 24.-27. rujna 1985, Zagreb, 1989, 9-15.
- M. ZANINOVIĆ, Antenore sulla costa orientale adriatica, *Archivio Veneto*, ser. V. vol. 132, 1989, 129-131.
- M. ZANINOVIĆ, *La costa dalmata e la Decima regio*, Covnegno intern., Venezia, 6.-10. aprile 1988, ed. CEDAM Padova, 1990, 183-195.
- M. ZANINOVIĆ, Apsorus, Crexa e Nesactium/Badò sulla rotta marittima adriatica, *Quaderni di archeologia del Veneto*, vol. X, Padova, 1994, 179-188.
- M. ZANINOVIĆ, Ranokršćanske crkve kao postaje plovnoga puta duž istočnoga Jadrana, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, Split, 1994, 125-146.

APSORUS UND CREXA AN DER ADRIASTRASSE

Zusammenfassung

Nordadria, besonders die Inseln Cres und Lošinj, die antiken Elektriden, werden mit den mytografischen Traditionen verbunden, die bei den Autoren der Antike erhalten sind. Das sind besonders die Motive über die Rückkehr der trojanischen Helden Antenor und Diomed, sowie auch über die Argonauts Reisen. Schon die alten kroatischen Historiker, beginnend von Vincent Pribojević im 16. Jahrhundert, Ivan Lučić im 17. Jahrhundert, Šime Ljubić im 19. Jahrhundert bis G. Novak, A. Mayer, P. Lisičar und anderen jüngeren, haben ihre Aufmerksamkeit auf diese Traditionen gerichtet in welchen sie die Körnchen der Geschichtswahrheit suchten.

Viele ausländische Autoren haben sich auch mit diesen Problemen beschäftigt, besonders R. L. Beaumont, J. Bérard, S. Ferri, L. Braccisi, L. M. Nava und andere. Es wird heute die Tatsache wahr genommen, dass man in solchen Schifffahrten, sgn. "nostoi" der homerischen Helden, die Erinnerungen an die mykenische und postmykenische Schiffsfahrten sehen kann und vielleicht auch frühere Kretische, in der Suche nach dem Gütertausch auf der Mündung des Flusses Pad. Da kreuzten sich die prähistorischen Wege der Mittel- und Nordeuropa. Da funktionierte auch einer der wichtigsten, sgn. Bernsteinwegen (amber), woher auch der schöne Mythos über Helijaden und Faetont an der Mündung Eridan und den Inseln Elektriden kommt.

Entlang unserer Küste entdeckte mykenische Gegenstände und Keramik, sowie auch die Bernsteinkammer in Fratta Polesina nahe Rovinj, die identisch mit dem Bernsteinschatz aus Tyrint ist, haben die Traditionen archäologisch bewiesen, die uns die mytografische Tradition aufbewahrte, so dass auch die ehemaligen Schifffahrten in der Funktion der Handel und Gütertausch waren.

Gute und geschützte Häfen in Cres und Osor auf der Insel Lošinj spielten eine wichtige Rolle an diesem alten Schiffahrtsweg. Sie waren die letzten Haltestellen vor der Umwendung um die Halbinsel Istriens und der weiteren Schiffahrt in die Richtung der Adria und Spina an der Mündung von Pad. Was bis jetzt nicht bemerkt worden ist, was aber betont werden sollte, ist das Dasein der Bucht Budava, die in Wirklichkeit der Hafen Nezakcija war, das Zentrum der alten Histrier, die also eine Hafenstadt war. Diese Tatsache erklärt seine Rolle und Wichtigkeit in der Prähistorie, sowie auch während der Antike, was die archäologischen Funde aus den entsprechenden Zeitabschnitten beweisen. Da war das Zentrum der intensiven Gütertausch an dem uralten Schiffahrtsweg für Bernsteine und andere Gegenstände im Handel in der Vorgeschichte, Protohistorie und der Antike.

APSORUS AND CREXA ON THE ADRIATIC WAY

Summary

The North Adriatic and especially the islands of Cres and Lošinj, the antiquity period Electrides, are related to mythographic tradition preserved by authors in antiquity. These were especially motifs of return of Troy heroes Anthenor and Diomed and the travels of the Argonauts. The old Croatian historians, starting from Vincent Pribojević in the 16th century, then Ivan Lučić in the 17th century, Šime Ljubić in the 19th century and G. Novak, A Mayer, P. Lisičar and other younger historians paid attention to these traditions looking for some traces of historical truth.

There are numerous foreign authors who were occupied with this problem, especially R. L. Beaumont, J. Bérard, S. Ferri, L. Braccesi, L. M. Nava etc. Today it is accepted the fact that in the sailing of Homer's heroes, called 'nostoi' it could be seen the memory of Mycenae and post-Mycenae sailing and maybe earlier Cretan sailing when they were looking to exchange products on the mouth of the River Po. Here the pre-historic ways from central and north Europe joined and here was one of the important amber routes. This was the basis for the beautiful myth about Heliadas and Faetont on the mouth of Eridan and the islands of Electrides.

A few Mycenaean objects and ceramics discovered along the Croatian coast as well as amber heritage of Fratta Polesina near Rovigo, together with amber treasure from Tyrint, archeologically proved those traditions preserved in mythographic tradition that these ancient sailings were used for trade and the exchange of goods.

The safe and protected ports of Cres and Osor on Lošinj had important roles in this old sailing route. They were the last stops before the turn around the Istrian Peninsula and sailing further towards Adria and Spina on the mouth of the Po. It is necessary to emphasise something, which have not been noticed before and this is the existence of Budava Bay, which actually was the port of Nezacium, the main centre of ancient Histri. This was a port settlement. This fact explains its importance and role in proto-history as well as in antiquity. This was confirmed by archaeological excavations from corresponding periods of time. This was a centre of intensive exchange of goods on the prehistoric amber routes and other goods for prehistory trade, proto-history and antiquity.